

zitanítójának fia, Manasses Eliades a fejedelem háziorvosa, bizalmasa, a Szent Száva tanára, egy ideig rektora, a felsőoktatási reform atyja, orvosként hogyan gyökerezett meg Nagyszebenben, fiából pedig immár nemesemberként, hodonyi Manasz Györgyként hogyan lett Torontál vármegye táblabírája, akinek későbbi leszármazottja bárói címhez is jutott. A Habsburg-birodalom, majd a magyar nemesi státusz tehát erősebbnek bizonyult a talán csillogóbb, de kiszámíthatatlanabb balkáni kariernél. A gyökereket azonban nem lehetett feledni: az ükunoka, a Herczeg Ferenc köréhez tartozó Manasz Margit író nő állhatatosan kereste a választ, miért mások ők, mint az olyannyira szeretett magyar környezet: „Sok ezer éves civilizációt, finom rezgéseket hoztunk át magunkkal a vérünkben, ami itt egy külön légkört von körénk, és idegenné tesz a többiek között.” (189.) Ami persze már átvezet az asszimiláció vagy akkulturáció nem kevésbé bizonytalan területeire.

Ajánlhatjuk a kötetet mindazoknak, akik hajlanak rá, hogy a sablonoktól eltávolodva, sztereotípiák nélkül tekintsenek a szomszéd nemzetekre, a miénkhez hasonlóan vargabetűs múltjukra, hajlandók felfigyelni az azoknál megindult átértékelési folyamatokra, és észrevenni, hogy nemcsak a hasonló geopolitikai helyzetek és reakcióink, de családok és személyek is rokonítanak, összekötnek minket.

Ábrahám Barna

Pók Attila

A MÚLT HATALMA

Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg –
Savaria University Press, Szombathely 2018. 276 oldal

Pók Attila új tanulmánykötete részben továbbgondolja és elmélyíti a *Haladás hitele* című munkájának (2010) felvetéseit, részben pedig egy tervezett monográfia fogalmi, historiográfiai megalapozását nyújtja. A műben vizsgált s a szerző által már korábban is érintett témák rendkívül szerteágazóak: többek között emlékezetpolitikai vitákról, historiográfiai kérdésekről, tudomány és politika kapcsolatáról, a bűnbakkeresés pszichológiájáról, valamint a magyarországi progresszív politikai hagyomány problémáiról olvashatunk. A *Múlt hatalma* az 1989–1990 utáni magyar emlékezetpolitikát nemzetközi kontextusba helyező, hosszabb távú tudományos vállalkozás elméleti alapjait vázolja fel. A szerző érdeklődését meghatározták az utcanévek használatával foglalkozó akadémiai bizottság tagjaként szerzett tapasztalatai, továbbá historiográfiai és eszmetörténeti orientációja. A bevezető oldalakon Pók Attila felhívja a figyelmet a tudományos munka intézményekhez kötött jellegére, és kiemeli két központ, az MTA Történettudományi Intézete és a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete szerepét, mint amelyek biztosították a kutatómunkájához szükséges feltételeket.

Érdeemes először szemügyre venni a kötet címét, mert a szerző történelemmel kapcsolatos nézeteiről árulkodik. A múlt hatalma azt jelenti, hogy bizonyos múltbéli események vagy eszmék már önmagukban is komoly jelenformáló erővel bírnak, és behatárolják jelenbéli mozgásterünket (s valószínűleg ezért nem a *történelem hatalmáról* van szó, amely a múlttól folyó diskurzust jelenti), egyes kérdések elöl tehát nem lehet kitérnie sem a tudósnak, sem a politikusnak. A 20. századi *traumatikus események*, az *európai integráció* lehetősége, *fejlődés és hanyatlás*, *háború* és béke olyan problémák, amelyek mellett nem mehet el a történész állásfog-

lálás nélkül. Így a múlt befolyása bénítóan hathat mind a tudósokra, mind a nemzetek közötti megbékélést szorgalmazó politikusokra. Gúzsba köti a magyarországi közéletet is, hiszen a mű tézise szerint a rendszerváltás után – szemben a szocialista egypártrendszer jövőorientáltságával – a múltba révedés és a múlt ideológiai lövészárkok mentén való értelmezése lett a döntő jelenség, akadályozva ezzel a szerző által pozitív értéknek tartott *társadalmi kohézió* kialakulását. Pók Attila azonban inkább optimizmusról tesz tanúbizonyságot, szerinte ugyanis a történeész pozitív értékekkel, tanulságokkal lehet gazdagabb a múlt tanulmányozása által. A múlt hatalma így nemcsak hátráltat, de a társadalom aktuális problémáira reagáló, felelős értelmiségiként fellépő történész számára irányt is mutathat. A múltból kiolvasható érték pedig a haladás hagyománya, amelynek hitelét a szerző szerint sem a posztmodern, sem a 20. századi háborúk nem tudták érvényteleníteni. Bár a cím a múlt (mint adottság) erejét demonstrálja, a könyv egyes fejezeteinek elnevezései („Bűnbakkeresők hatalma” vagy az „Emlékezés hatalma”) azt mutatják, hogy a szerző számol más tényezőkkel is, azaz nemcsak a múltnak, hanem a múlt interpretálóinak is hatalmuk van. Ezzel összefüggésben joggal mutat rá, hogy az értelmezők gyakran a szakmán túlról érkeznek (lásd a politológus Daniel Goldhagen vagy a szintén céhen kívüli Nemeskürty István esetét), s az *outsiderek* felvetései akár termékeny vitákat is generálhatnak szakmán belül és kívül.

A kötet elméleti alapállása szerint tehát a történész jelenbeli érintettsége nem hátrány, hanem előny, ami ráadásul – *tanulságok* megfogalmazása által – nevelői szempontból kamatoztatható. A történészi szerep ilyen értelmezésének hosszú tradíciója van, a Gustav Droysen által írt *Historika* elsősorban a „didaktikus ábrázolás” címszó alatt taglalja ezt az elbeszélési formát, de a történetírás történetében a legkülönbözőbb módszertani iskolák és politikai álláspontok képviselőinél is találhatunk példát a jelen és múlt tudatos összekapcsolására: említhető Robin G. Collingwood gondolata, aki szerint a történész jelenbeli tapasztalata nemhogy hátráltatja, hanem egyenesen jobbá teszi tudományos munkáját. Ezt szem előtt tartva nem véletlen, hogy Pók Attila elismerően ír Jörn Rüsenről, aki a historizmus egyik legjelentősebb kortárs német értelmezője/követője, és aki szerint a tudomány racionális módszere és a tudós jelenbeli érintettsége nem zárják ki egymást. De a szerző példaértékűnek tartja Hankiss Elemér munkásságát is a tudós és tágya között lévő érzelmi kapocs miatt.

Az eddig taglalt problémákhoz két dolgot tennék hozzá. Egyrészt érdemes megjegyezni, hogy létezik olyan tudományfelfogás is, amely a tudományos munkát szembeállítja az érték-közvetítő, nevelő funkcióval, vagy legalábbis elválasztja a kettőt egymástól. A struktúratörténészek és általában a szcientista paradigma történészei például nem törekedtek/törekednek értékek megfogalmazására. Persze nyitott kérdés, hogy mennyire sikerült e tudósoknak kivonni magukat – a szerző fogalomhasználatával élve – a múlt hatalma alól, tekintve, hogy a szcientizmus egy bizonyos változatát művelő kliometria ma már klasszikusnak számító képviselői, Robert W. Fogel és Stanley Engerman annak ellenére is komoly közéleti vitát generáltak az amerikai rabszolgasággal kapcsolatos munkájukkal, hogy tudományos fellépésüket, illetve módszerüket teljesen mentesnek gondolták a morális aspektusoktól.

Másrészt a történelemnek a társadalmi kohézió érdekében való instrumentalizálása óhatatlanul bizonyos narratívák háttérbe szorításával jár, ha pedig egy mesternarratíva mögött elegendő hatalomkoncentráció áll, akkor tudomány és politika szereplőinek viszonya rendkívül egyoldalúvá válhat. Pók Attila egyébként számol ezzel a problémával és hipotézisként felveti, hogy a nagy narratívák elnyomhatják a partikuláris múltfelfogásokat, így a domináns emlékezetpolitika a kezdeti céljával szemben éppen ellentétes hatást érhet el, mert a pluralizmus felszámolásával inkább gyengíti a társadalmi kohéziót. Itt viszont az a kérdés merült fel jelen sorok szerzőjében, hogy történelemszemlélet terén vajon szükséges-e (történészként), sőt lehetséges-e (akár történészként, akár történelemtanárként) egy bizonyos társadalmi egység kialakítása?

A könyvben közölt politika- és eszmetörténeti tanulmányokról általában véve elmondható, hogy sokoldalú történeti érdeklődést tükröznek, valamint bőséges hazai és külföldi szakirodalomra támaszkodnak. A szerző olyan kérdéseket elemez, mint például a Liszt Ferencről és Tisza Istvánról szóló politikai viták, az első világháború értelmezésének tendenciái, a marxista történészműhelyek helyzete, az eszmetörténet-írás ágai, valamint a bűnbakkeresők (és -találók) a magyar történelemben. Historiográfiai szempontból külön kiemelem az első világháború értelmezéseit áttekintő tanulmányt. A világháború történetírásában jól nyomon követhetőek a történettudományban általánosan végbement változások: a témával kapcsolatban kezdetben politikai céllal összeállított diplomáciai forráskiadások születtek, majd politika- és diplomáciatörténeti munkák láttak napvilágot, utána társadalomtörténet, végül kultúrtörténet, pszichohistória (például a *shell shock* hatásának kutatása), a társadalmi nemek (gender) története és a mikrotörténet kerültek előtérbe. Különösen pozitív üzenete van a szerző azon eljárásának, hogy más tudományágak felvetéseit is igyekszik bevonni a múltrol való gondolkodás folyamatába. Hatással volt rá egyebek mellett a pszichológiát és történelmet együtt művelő Peter Gay, aki Freudot kifejezetten történelempárti tudósként mutatta be *Freud for historians* című könyvében.

A pszichológiai-politikai felvetésekhez tartozik a mű egyik leghangsúlyosabb egysége, amely a bűnbakképzés esettanulmányaiból áll. Míg a *Bibliában* mindenki tudja, hogy a bűnbak ártatlan, és a közösség még hálás is neki a bűnök átvállalásáért, a modern bűnbakok gyakran ördögire stilizált figurák, mondjuk, rejtőzködő, konspiráló szabadkőművesek. A bűnbakra való társadalmi igényt a szerző nem devianciaként könyveli el, mint amiből ki kéne „gyógyítani” egy nemzetet. Úgy látja, minden közösségben megvan az igény az elszenvedett krízisek ily módon történő (egyetlen okot vagy személyt előtérbe állító, leegyszerűsítő) magyarázatára, s ettől a logikától egyik politikai tábor sem mentes. A történész ilyen körülmények között annyit tehet, hogy feltárja a bűnbakkeresés mechanizmusait, s történetírásával az empátia kialakulását szorgalmazza. A vonatkozó írásokból kiderül, hogy nemcsak konkrét személyek (Tisza István, Károlyi Mihály), hanem társadalmi csoportok és intézmények is kerülhetnek a bűnbak szerepébe: a társadalmi reformok elmaradásáért a régebbi korok történetírói például a Monarchia bürokráciáját tették felelőssé. Mint a legtöbb történeti témáról, úgy a bürokrácia szerepéről is viták zajlanak – Pók Attila hozzát teszi, hogy újabb osztrák kutatások szerint a bürokrácia nem az egyént elnyomó, áttekinthetetlen intézményrendszer volt, hanem sok esetben az egyén és állam közötti (olykor egészen önálló) közvetítő, amely az abszolút elnyomást akadályozhatta meg.

Részben a bűnbak problematikájával függ össze a könyv posztmodernnel kapcsolatos álláspontja is. A bűnbakkeresést a nagyobb nemzeti és más történeti narratívák sokkal inkább lehetővé teszik (hiszen a bűnbak éppúgy átfogó történelemértelmezést kínál), mint a kulturális relativizmussal jellemezhető és a mester-elbeszéléseket kritizáló posztmodern gondolkodás. A szerző felvetése szerint „jobb ma egy bűnbak, mint holnap a teljes relativizmus”, azaz lehet, hogy meg kéne hagyni az átfogó nemzeti vagy európai szintézisek érvényét (esetleg a progresszió hagyományának elbeszélhetőségét), így ezzel együtt szükséges rosszként a bűnbakképzés lehetőségét is, mintsem hogy az értékek viszonylagosságát fogadnánk el. Nem a vita eldöntésének, mindössze árnyalásának szándékával teszem hozzá, hogy a posztmodern szerepének értékelését, meghatározását nagyban segítheti, ha a jelenséget historizáljuk, azaz megkíséreljük a különböző, egyébként a történetírói praxisban változó módon és mértékben érvényesülő „alakjainak” feltérképezését, valamint előzményeinek bemutatását. Diskurzustól függően ugyanis más és más lehet a helye, ezzel együtt az értéke a posztmodern felfogásoknak és az irányzat által befolyásolt törekvéseknek, így többek között a mikrotörténetnek, történeti antropológiának vagy a társadalmi nemek történetének, amelyek például a nemzeti narratíva aktuális dominanciájával szemben figyelemreméltó szemléletmódbeli és módszertani újítást képviselnek.

Összegezve a leírtakat, úgy gondolom, hogy a kötetben Pók Attila következetes marad ars poeticájához: aktuális és fontos témákat dolgoz ki, miközben határozottan állást foglal és vitára buzdít. Teszi mindezt a külföldi szakirodalom hasznosításával és orientációs igénnyel más tudományok felé. Megfogalmazásai plasztikusak (a szerző például „aknamezőként” írja le a tudományok közötti határokat, a normativitás nélküli modernitás fogalmát pedig a koffeinmentes kávéhoz hasonlítja) és könnyen érthetővé teszik az általa tárgyalt jelenségeket, erre pedig a téma összetettségét tekintve nagy szükség van. Mindennek tükrében elmondható, hogy a szerző az emlékezetpolitikák összehasonlításáról tervezett tudományos vállalkozását kellően megalapozta, saját pozícióját e diskurzusban pedig határozottan kijelölte.

Törő László Dávid

Koltai Gábor

AKIK A „PÁRT” ELLEN VÉTKEZTEK

Pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában, 1948–1956
Korall, Bp. 2018. 295 oldal

A kommunista pártokkal foglalkozó nemzetközi szakirodalom több fókuszváltáson ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Míg a szocializmus bukását megelőzően nyugaton a totalitarizmus paradigmája, addig a keleti blokk országaiban az „üdv történeti” jelleget egyre inkább maga mögött hagyó minuciózus pozitívizmus jellemezte a kommunista pártok történetének kutatását. A rendszerváltásokat követő évtizedekben a kommunista pártok elsősorban mint a hatalom birtokosai és a represszív uralom forrásai jelentek meg. Ezt a képet idővel gazdagították a mikrotörténeti vizsgálódások mind a nemzetközi, mind a hazai kutatásokban, a mindennapok történetében mutatva meg a kommunista pártok társadalomalakító szerepét és elnyomó stratégiáinak gyakorlati megjelenését. Mindezeket kiegészítve megjelent a szociokulturális megközelítés, amely a kommunista pártok tagságát, szervezetrendszerét és eljárásait „alunézetből”, a párttagság társadalma felől szemléli. A kommunista pártok szociokulturális kutatása elsősorban a Szovjetunió és az NDK kommunista pártja esetében előrehaladott, ezt jól reprezentálja a Rüdiger Bergien és Jens Gieseke szerkesztésében 2018-ban a Berghahn Kiadó gondozásában megjelent kötet (*Communist Parties Revisited. Sociocultural Approaches to Party Rule in the Soviet Bloc, 1956–1991.*). Az új műhelyek közül kiemelkedik a német pártkutatással foglalkozó, amely az utóbbi években számos kötetet gazdagította a Német Szocialista Egységpárttól mint társadalmi és kulturális jelenségről való tudásunkat (többek között Jan Palmowski, Martin Sabrow, Michel Christian, Sabine Pannen, Rüdiger Bergien és Susanne Schattenberg munkáira gondolok).

E szociokulturális megközelítések közé sorolható Koltai Gábor történész-levéltáros könyve is. A munka a kommunista pártfegyelem működésébe enged betekintést, mégpedig az 1956 előtti kommunista korszak egyik legnépesebb és társadalmilag rendkívül összetett képet mutató budapesti kerülete, a Józsefváros pártfegyelmi politikájába. A kötet több szempontból is úttörő társadalomtörténeti munka, ugyanis nemcsak a pártfegyelem hazai kutatásának elindításához járul hozzá módszeres alapkutatásával, hanem a párt szerepét tisztázó későbbi történeti összefoglalóknak is. Bár a pártfegyelem témája általában részét képezi a párttörténeti összefoglalóknak, érdemes felhívni a figyelmet Edward D. Cohn kötetére (*The High Title of*